

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΜΔ΄ (44)

(2017 - 2020)

ΑΘΗΝΑ

2021

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΗΜΑΤΟΣ

Πάμπολλα βιβλία και άρθρα έχουν γραφεί για το κέντημα στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό. Η δραστηριότητα αυτή έχει μελετηθεί εκτεταμένα από διάφορες οπτικές, που εστιάζουν σε διαφορετικές πτυχές της. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε κάποιες προσεγγίσεις και έργα. Το κέντημα έχει μελετηθεί ως προς το αντικείμενο που παράγει, και ειδικότερα ως προς τα σχέδια των κεντημάτων¹ και τον συμβολισμό τους². Μαζί με άλλες παρόμοιες χειροτεχνίες, όπως πλέξιμο, ύφανση, έχει κυρίως συσχετισθεί με το γυναικείο φύλο³. Η λειτουργία του κεντήματος για την ανάδειξη της νοικοκυροσύνης έχει επισημανθεί, και έχει συσχετισθεί με την δημιουργία προίκας⁴. Λαογραφικά εγχειρίδια συλλογής υλικού για τον ελληνικό παραδοσιακό βίο⁵ επισημαίνουν την σπουδαιότητά του⁶, και σχεδόν κάθε λαογραφικό μουσείο στην Ελλάδα (μικρό ή με-

1. Μεγαπάνου, Α., *Κεντήματα*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1983. Ρωμαίου-Νασοφίδη, Ν., «Τα κεντήματα της συλλογής Μαντώς Λόντου - Οικονομίδα», *Εθνογραφικά*, (1983-85), σσ. 71-76.

2. Κυριακίδου-Νέστορος, Α., «Το πετεινάρι στα λαϊκά κεντήματα των Βαλκανίων», στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, σσ. 113-140.

3. Λουκάτος, Δ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σσ. 70-71.

4. Salamone, S.D. & Stanton, J.B., «Introducing the Nikokyra: Ideality and Reality in Social Process». Στο J. Dubisch, *Gender & Power in Rural Greece* (σσ. 97-120). Princeton: Princeton University Press, 1986.

5. Και σε γενικότερα εγχειρίδια για ανθρωπολογικές μελέτες, που δεν περιορίζονται στον ελλαδικό χώρο, υπάρχουν προτροπές να μελετηθεί και το κέντημα σε συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες. Προτείνονται ερωτήσεις όπως: πώς χρησιμοποιούνται οι βελόνες; Τι άλλα εργαλεία μεταχειρίζεται κανείς όταν κεντά; Οι βελονιές είναι προς το σώμα ή προς τα έξω; Πόσα είδη βελονιάς υπάρχουν; Τι υλικά (ύφασμα, κλωστές κ.λπ.) χρησιμοποιούνται; (*Notes and Queries in Anthropology*, 1967, σσ. 286-287, 294).

6. Ενδεικτικά θέματα λαογραφικού ενδιαφέροντος για την ελληνική περίπτωση: γνωρίζουν όλες οι γυναίκες να κεντούν; Όταν οι γυναίκες εργάζονται έξω από το σπίτι, ποιος ετοιμάζει τα κεντήματα για την προίκα του κοριτσιού, επαγγελματίες κεντήστρες; Τι τεχνικές χρησιμοποιούνται και ποιες βελονιές (ανεβαστό, μαισινάκι, ίση, ρίζα, σάλιαγκας, πισω-

γάλο) αφιερώνει κάποιες βιτρίνες σε χαρακτηριστικά εκθέματα: κεντητά τμήματα από φορεσιές⁷, κεντημένα σεντόνια ή μαξιλαροθήκες, τσεβρέδες κ.ά. Η καλλιτεχνική αξία των κεντημάτων έχει τονισθεί, έχουν θεωρηθεί ως παραδοσιακή τέχνη⁸, έχουν σχολιαστεί από αισθητική άποψη⁹.

Η εστίαση του παρόντος άρθρου διαφέρει. Επικεντρώνεται στην αίσθηση του να κεντάς, έτσι όπως αυτή προκύπτει από διακόσιες συνεντεύξεις¹⁰ με

βελονιά, ψαροκόκαλο, φουσκωτή, διπλόριζα, τρύπες, ελεφαντίδα, σειράδι κ.ά.); Τι χρώμα έχει το ύφασμα πάνω στο οποίο κεντούν, πώς γίνεται η αποτύπωση του σχεδίου στο ύφασμα και τι κλωστές χρησιμοποιούνται; Τι διακοσμητικά θέματα (λουλούδια, πουλιά, γεωμετρικά σχήματα, κ.ά.) χρησιμοποιούνται, ποιες είναι ονομασίες τους και τι βαθμός νεωτερισμού επιτρέπεται; Τα διακοσμητικά θέματα σχετίζονται με τον προορισμό του κεντημένου υφάσματος και ποιοι είναι αυτοί οι προορισμοί; (ρουχισμός, διακόσμηση σπιτιού, εκκλησιαστικά αφιερώματα;) Τι τραγούδια, δίστιχα, παραδόσεις σχετίζονται με το κέντημα; [Ημελλος, Σ., & Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α., *Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού (ερωτηματολόγιο)*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1983, σσ. 200-203].

7. Χατζημιχάλη, Α., *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά*, τόμ. Ι, Μέλισσα, Αθήνα 1978. Χατζημιχάλη, Α., *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά*, τόμ. ΙΙ, Μέλισσα, Αθήνα 1983.

8. Zora, P. «Introduction», στον τόμο L. Braggiotti, *Greek Folk Art*. Athens 1980.

9. «Ξέρω ότι το Ελληνικό Μικρασιατικό κέντημα, όπως κάθε μορφή γνήσιας λαϊκής τέχνης, αιχμαλωτίζει με την ομορφιά του» (Κερεσετζή, Α., «Εισαγωγή», στον τόμο *Το Μικρασιατικό Κέντημα (Τσεβρέδες)*. Αθήνα: EOMMEX, 1987. σ. 13), «Το λευκαρίτικο ... είναι κέντημα μεγάλης αξίας που αντιπροσωπεύει το δυναμισμό, την ευαισθησία και την παρατηρητικότητα της Κύπριας γυναίκας. Τα επιδέξια χέρια της κεντήστρας καταφέρνουν να δημιουργούν πάνω στο ύφασμα σχέδια τέλεια και καλλιτεχνικά δοσμένα, που ούτε και το χέρι του πιο επιδέξιου σχεδιαστή δεν θα μπορούσε να αποδώσει με τόση λεπτομέρεια, χάρη, ρυθμό και αρμονία» (Χατζηγιάσεμ, Α., *Το λευκαρίτικο κέντημα: ιστορική εξέλιξη - σχέδια - τεχνική*, Ι. Φιλιππίδης & Υιός Λτδ., Λευκωσία 1987, σ. 7).

10. Συλλέχθηκαν στα πλαίσια σεμιναρίου εθνογραφίας στο Πανεπιστήμιο Πατρών το 1994. Δεδομένου ότι το 55% των γυναικών που μίλησαν ήταν ηλικίας από 35 έως 55, τα όσα αναφέρουν αφορούν κυρίως την περίοδο 1955-94 (μόνο 10% των ερωτηθεισών ήταν κάτω των 30 ετών), αν και υπάρχουν και κάποιες αναφορές για την προπολεμική περίοδο, καθότι 30% ήταν άνω των 55 ετών, με αρκετές γυναίκες να είναι και άνω των 70 (τρεις άνω των 80). Οι τόποι διαμονής των εν λόγω ατόμων είχαν μεγάλη διασπορά (επικρατέστεροι ήταν αστικοί χώροι στη δυτική Ελλάδα, κυρίως η Πάτρα), με αρκετές γυναίκες να έχουν αλλάξει κατοικία και να έχουν έλθει σε αστικά κέντρα. Συνεπώς τα όσα στο άρθρο αυτό παρατίθενται εντάσσονται στο γενικό πολιτισμικό κλίμα μιας εποχής, χωρίς να απαιτείται απαραίτητα άμεση, ολιστική σύνδεση με την παράδοση. Αρκετές από όσες έδωσαν συνεντεύξεις δήλωσαν ως απασχόλησή τους τα οικοκυρικά, και κάποιες είχαν πάει σχολείο μόνο μέχρι το Δημοτικό, αν και υπάρχουν (ανάμεσα στις νεότερες) και απόφοιτες ανωτέρων/ανωτάτων σχολών.

Παρ' όλη την σημαντική διασπορά που χαρακτηρίζει τις εν λόγω συνεντεύξεις, κάποια από τα μοτίβα που προκύπτουν, ιδίως ως προς την βιωματική πλευρά του κεντήματος, είναι θεωρούμε ενδιαφέροντα, και συναντώνται στις απαντήσεις σχεδόν όλου του φάσματος των ερωτηθεισών. Σ' αυτά επικεντρώνεται κυρίως το παρόν άρθρο. Τα συγκεκριμένα μοτίβα επιβεβαιώθηκαν, αφότου προέκυψαν από την ανάλυση, παρουσιάζοντάς τα σε άτομα που κε-

άτομα που ασχολούνται με την εν λόγω ενασχόληση. Εξετάζοντας τα όσα ανέφεραν γυναίκες που συστηματικά κεντούν, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες επαναλαμβανόμενες απόψεις, ορισμένα μοτίβα, που προκύπτουν από την ανάλυση των συνεντεύξεων συνολικά, και δεν δείχνει να επηρεάζονται από τις ιδιαιτερότητες –τοπικές, ηλικίας, μόρφωσης– των επιμέρους ατόμων που συμμετείχαν σε αυτές. Τα μοτίβα αυτά κατατάσσονται σε κάποιες γενικές κατηγορίες. Τις παρουσιάζουμε κατωτέρω αναλυτικά, προσδιορίζοντας και τις υποκατηγορίες τους, καθώς με υλικό από αυτές διαρθρώνεται η περιγραφή μας, αλλά θα θέλαμε να παρατηρήσουμε αρχικά, ότι ενώ κάποιες από αυτές συνδέονται περισσότερο με πολιτισμικά στοιχεία, κάποιες άλλες, ίσως πιο ενδιαφέρουσες, μοιάζει να προέρχονται περισσότερο από την υφή καθαυτή της πράξης του κεντήματος.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έδειξε ότι το κέντημα ευχαριστεί τις γυναίκες που ασχολούνται με αυτό, οι οποίες ισχυρίζονται ότι τις κάνει να αισθάνονται συναισθήματα ικανοποίησης και χαράς. Η δραστηριότητα αυτή συνδέεται έντονα με τη χαρά, και επισημαίνεται ότι ευχαριστεί και ενέχει δημιουργία. Υπάρχουν αναφορές όπως: χαίρομαι όταν κεντώ, νιώθω χαρά και δημιουργική διάθεση, βλέπω το κέντημα να γεμίζει και αυτό μου δίνει ικανοποίηση και χαρά, νιώθω χαρά για το αποτέλεσμα, νιώθω χαρά και δημιουργική διάθεση. «Είναι μεγάλη η αγωνία που νιώθω ξεκινώντας ένα κέντημα, αλλά είναι μεγαλύτερο το αίσθημα της ευχαρίστησης και της δημιουργίας· καθώς το κέντημα ολοκληρώνεται, με γεμίζει χαρά»¹¹.

Αναφορά στην ευχαρίστηση της δημιουργίας είναι συχνή. Το κέντημα θεωρείται ευχάριστο, διότι, όπως αναφέρεται στις συνεντεύξεις, νιώθεις ότι δημιουργείς κάτι όμορφο, λειτουργικό, χρήσιμο, προσωπικό, διότι βάζεις ένα σκοπό και τον πετυχαίνεις (έχεις να πάρεις διάφορες αποφάσεις: για το σχέδιο, την μέθοδο, τα χρώματα κ.ά.). Είναι μια δημιουργική διέξοδος, μια ευχάριστη απασχόληση, νιώθεις ότι δημιουργείς κάτι, βγαίνει κάτι από τα χέρια σου, «ξεκινάς με κάτι άηχο, και όταν τελειώσεις νομίζεις ότι του 'χεις δώσει ψυχή». «Όταν φτιάχνω κάτι το κάνω με μεράκι, νιώθω ότι δημιουργώ», «όσο προχωρά το κέντημα χαίρεσαι, φχαριστιέσαι».

Τα συναισθήματα αυτά όμως, όταν δεν αναφέρονται άμεσα στην ολοκλήρωση του έργου, μοιάζει σαν να την προσδοκούν. Η ακραία δήλωση, «ικανοποίηση μου είναι η χαρά του άλλου» (ο οποίος βλέπει ένα τελειωμένο κέντημα ή το δέχεται ως δώρο), δηλώνει ακριβώς αυτό. Η έμφαση είναι συχνά πιο πολύ

ντούν, τα οποία συμφώνησαν και αναγνώρισαν στα συγκεκριμένα μοτίβα και την δική τους αίσθηση κατά την διάρκεια του κεντήματος.

11. Εντός εισαγωγικών παρατίθενται κατά λέξη φράσεις, ενώ χωρίς εισαγωγικά χαρακτηριστικές διατυπώσεις, συχνά εκφρασμένες από περισσότερα του ενός άτομα.

στο αποτέλεσμα, παρά στη διαδικασία. Η ικανοποίηση μοιάζει να συνοδεύει την επίτευξη ή την επιθυμία επίτευξης κάποιου στόχου και συνήθως συνδέεται με την περηφάνια που νιώθει κάποιος για τα έργα της, το καμάρι που νιώθει γι' αυτά. Όταν τελειώνουν ένα κέντημα, οι δημιουργοί του νιώθουν χαρά (χαρά που βλέπεις τους κόπους σου), ικανοποίηση (ικανοποίηση που βλέπεις το αποτέλεσμα, που είναι τελειωμένο, ολοκληρωμένο), περηφάνια (που το έφτιαξες εσύ), είναι «η κορύφωση της δημιουργίας». Θέλουν να το σιδερώσουν και να το στρώσουν, για να δείξει καλύτερα και να φανεί πόσο όμορφο είναι και να το δείξουν σε άλλους. Υπάρχει η επιθυμία να το θαυμάσουν, να το καμαρώσουν, υπάρχει μία δόση επίδειξης, αναγνώρισης από τους άλλους, και σε κάποιες περιπτώσεις θα λέγαμε ανταγωνισμού¹² (κάθομαι και το θαυμάζω, να το δουν οι άλλες/οι να το καμαρώσουν, όταν το στρώνω και το παινεύουν καμαρώνω, νομίζω ότι οι άλλοι το εκτιμούν και νιώθω περηφάνια).

Η απασχόληση αυτή δεν θεωρείται ότι είναι άκοπη. Το κέντημα χρειάζεται συγκέντρωση, προσήλωση, είναι δύσκολο. Θέλει υπομονή, προσοχή, μέτρημα. Όταν μάλιστα απασχολεί το αποτέλεσμα, τότε η διεργασία παραγωγής χαρακτηρίζεται κάπως από αγωνία, ανησυχία, προσμονή. Παράλληλα όμως, αρκετές φορές αναφέρθηκε η έκφραση «το κέντημα είναι γλέντισμα»¹³, και εξηγήθηκε: διότι είναι διασκέδαση (αγαλλίαση) και το παίρνεις μαζί σου όπου πας. Το κέντημα είναι μεράκι (του έχω αφιερώσει χρόνο, όρεξη). Είναι και πάθος (είναι το πάθος μου, δεν μπορώ να φανταστώ τον εαυτό μου χωρίς κέντημα).

Οι γυναίκες συνδέονται με τα δημιουργήματά τους. Ορισμένες, χωρίς υπεκφυγές, τονίζουν την καλλιτεχνική τους αξία και τα θεωρούν μορφή τέχνης, έργα τέχνης¹⁴. Οι περισσότερες όμως τονίζουν απλώς ότι δένονται με αυτά. Τα ταυτίζουν με τον εαυτό τους, λέγοντας ότι είναι κομμάτια του εαυτού

12. Κάποιες λίγες, μεγαλύτερες κυρίως, γυναίκες αναφέρουν ότι όταν ήταν νέες και κεντούσαν μαζί με άλλες –σε αυλή, στη γειτονιά– αν δεν ήξεραν κάτι και ρωτούσαν, μπορεί να τους έλεγαν/έδειχναν, αλλά μπορεί και όχι. Αν σου έδειχνε κάποια κάτι, έπρεπε συνήθως να της μάθεις και εσύ κάτι που δεν το γνώριζε και δεν ήταν ευρέως γνωστό. Προσπαθούσαν επίσης, λένε, να «κλέβουν» τις βελονιές, τα σχέδια «με το μάτι» (παρατηρώντας δηλαδή). Υπήρχε επίδειξη, ξεσυνέρισμα, συναγωνισμός (ποια θα κεντήσει πιο γρήγορα, πιο πολύ, αν κάνει κάτι μία να το κάνει και η άλλη), αλλά αντάλασσαν και γνώμες. Μερικές φορές επίσης βοηθούσαν η μία την άλλη να τελειώσει ένα εργόχειρο, κεντώντας της κομμάτια.

13. Αναφέρθηκε τρεις φορές –με παραλλαγές– και ολόκληρο το δίστιχο που περιέχει αυτή την φράση: «το κέντημα είναι γλέντισμα (γλέντημα), η ρόκα είναι σεργιάνι, και το τσουγκρί και ο αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη», «το κέντημα είναι γλέντισμα, η ρόκα είναι σεργιάνι, και ο έρμος ο αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη», «το κέντημα είναι γλέντισμα, και ο αργαλειός σκλαβιά μεγάλη» (βλ. και καταγραφές στις συλλογές Κέντρου Ερευνής Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημίας Αθηνών).

14. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας, δεν εξετάσθηκε, με βάση κάποια εξωτερικά κριτήρια, αν τα εργόχειρα έχουν κάποια αισθητική αξία και σε τι είδους κέντημα επιδίδονται όσες έ-

τους (δίνω όλο μου τον εαυτό, είναι κομμάτι μου, «είναι κόσμοι που δημιουργώ μόνη μου», κεντώ για τον εαυτό μου, δένομαι με το κέντημα, επανασυνδέομαι/έχω επαφή με τον εαυτό μου μέσα από το κέντημα, «με τα χέρια μου το φτιάχνω και του δίνω ζωή»). Η σύνδεση αυτή με τον εαυτό είναι, όπως προκύπτει, δύο ειδών: είτε επένδυση του εαυτού στο αντικείμενο (του δίνω ζωή, είναι σαν να το γεννάω), είτε επαφή με τον εαυτό ενόσω κεντά κανείς (απομονώνομαι και κεντάω, μπαίνω σε δικούς μου κόσμους)¹⁵.

Σαν συνέπεια του δεσμού του κεντήματος με τον εαυτό, υπάρχει άρνηση στο να αποχωρισθεί κανείς τα δημιουργήματά του. Τα φτιάχνουν για τις ίδιες, για να στολίσουν τα σπίτια τους, για να τα δώσουν στις κόρες τους για προίκα (μιας και οι τελευταίες δεν κεντούν πια τα προικιά¹⁶ τους – και υπάρχει παράπονο από τις μητέρες τους ως προς αυτό) ή γενικότερα να δώσουν σε γιους ή εγγόνια (μιας και δεν πρόκειται μάλλον να τα βρουν αυτά τα πρόσωπα από άλλες πηγές, π.χ. από προίκα). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο να έχουν κάτι να με θυμούνται. Γενικά τονίζεται ότι τα κεντήματα ή δεν χαρίζονται ή χαρίζονται σε αγαπημένα πρόσωπα (συγγενείς, γνωστές, φίλες). Χαρίζονται κάπως δύσκολα (γιατί είναι δικά μου). Σε ειδικές περιπτώσεις οικονομικής δυσκολίας υπάρχει το ενδεχόμενο να πουληθούν, αλλά κάτι τέτοιο είναι δυσάρεστο – ορισμένες από τις γυναίκες που κέντησαν επαγγελματικά, συστηματικά ή ευκαιριακά, σχολιάζουν ότι δεν είναι το ίδιο με το να κεντάς για σένα.

Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι οι πτυχές αυτές της αίσθησης του κεντήματος συνδέονται σε αρκετό βαθμό, όπως προκύπτει από τα συμφοραζόμενα των συνεντεύξεων, με συγκεκριμένες πολιτισμικές αντιλήψεις: έμφαση στην επίδειξη νοικοκυροσύνης¹⁷, ανταγωνισμός με άλλες γυναίκες (γειτόνισσες, φίλες) ως προς την ικανότητα στο εργόχειρο (είμαι άξια¹⁸) ή ανάδειξη της καλλιτεχνικής ποιότητας των δημιουργιών τους.

Πολλές γυναίκες όμως αναφέρθηκαν και σε μια άλλη πτυχή του κεντήμα-

δωσαν τις παρούσες πληροφορίες. Η έρευνα επικεντρώθηκε στο τι οι ίδιες πιστεύουν για ό,τι κάνουν.

15. Η άποψη ότι το κέντημα είναι παρέα από μόνο του, εκφράστηκε (μου κάνει παρέα, είναι η παρέα μου όταν είμαι μόνη), αν και βέβαια το κέντημα οδηγεί και σε συναναστροφή με άλλες γυναίκες (μαζεύομασταν και κεντάγαμε) (βλ. και Hirschon, R., *Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality*. Στο S. Ardenner, *Women and Space*, London: Croom Helm Ltd, 1981, σ. 85).

16. Στις συνεντεύξεις αναφέρεται ως επί το πλείστον η λέξη προίκα, όχι προικιά.

17. Υπάρχουν σαφείς αναφορές στη νοικοκυροσύνη: «το κέντημα είναι απασχόληση της νοικοκυράς», «βασιλιάς της απασχόλησης της νοικοκυράς», «παλαιότερα ήταν απαραίτητο για να γίνουν οι κοπέλες νοικοκυρές (και οι άνδρες προτιμούσαν τέτοιες κοπέλες), δείχνεις ότι είσαι άξια, δεν είσαι άχρηστη».

18. Κάποιες τονίζουν την τελειομανία τους.

τος, η οποία συνδέεται πιο άμεσα με την στιγμή που κεντούν, με το τι δηλαδή βιώνουν ενόσω κεντούν, και όχι τόσο με αναφορά στα κοινωνικά κίνητρα που τις ωθούν ή την αντίληψη που έχουν γι' αυτή την δραστηριότητα μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο που ζουν.

Ειδικότερα, η πλειονότητα (τουλάχιστον αυτές που κεντούν συστηματικά και έχουν συνδεθεί με αυτή την ενασχόληση – γιατί υπάρχουν και κάποιες λίγες που δηλώνουν ότι ποτέ δεν τους άρεσε να κεντούν, το προσπάθησαν λίγο, το άφησαν, δεν τις τράβηξε) αναφέρει ότι το κέντημα τις ξεκουράζει και τις ηρεμεί. Αυτό είναι, από τις περιγραφές τους, κάτι παραπάνω από το γεγονός ότι το κέντημα το βλέπουν σαν παρέα, σαν κάποια στιγμή που κάνουν κάτι δικό τους. Το σχόλιο «Το κέντημα θέλει υπομονή, επιμονή, μετά γίνεται τρόπος γαλήνης, ηρεμίας» εξηγεί πώς όσα σ' αυτό το σημείο του άρθρου εξετάζονται δεν είναι αντιφατικά με τα όσα προαναφέρθηκαν.

Οι περισσότερες γυναίκες δηλώνουν ότι με το κέντημα ξεχνιούνται, ξεχνούν τα προβλήματά τους, ξεφεύγουν, ξεκουράζονται, ηρεμούν. «Μόλις το πιάσω στα χέρια μου ξεχνιέμαι, ηρεμώ», ξεκουράζομαι όταν είμαι κουρασμένη, «βόσκω τις κατσίκες μου και κεντάω, όταν κεντάω ευχαριστιέμαι, ξεκουράζομαι», «συγχρόνως με το κέντημα δεν γίνεται τίποτα, μόνο κέντημα και το τραγούδι», «με ξεκουράζει, κάθομαι τώρα το χειμώνα δίπλα στο τζάκι και το απολαμβάνω», «όταν η γυναίκα θέλει να ξεκουραστεί πιάνει το κέντημα». «Ξεχνιέσαι με το κέντημα, ζεις σε άλλο κόσμο· ξεχνάς τις σκοτούρες και τις έγνοιες της ζωής», «ξεφεύγεις από την πραγματικότητα, είσαι στον κόσμο του κεντήματος», «δεν μπορείς να φανταστείς τι ηρεμία φέρνει το κέντημα», «συγκεντρώνεσαι στο κέντημα και αισθάνεσαι μια ηρεμία». Το κέντημα ηρεμεί και μοιάζει, όπως λένε, να σε κάνει να μην σκέφτεσαι: σταματάς να σκέφτεσαι, φεύγουν οι σκέψεις, ξεφεύγεις από άλλες σκέψεις (ειδικά όταν το κέντημα έχει μέτρομα, απασχολείς το μυαλό σου με το κέντημα), «αφοσιώνεσαι, η σκέψη σου είναι μόνο στο κέντημα και δεν σκέφτεσαι προβλήματα που σε απασχολούν, ξεχνιέσαι με το κέντημα», «όταν κεντώ, ηρεμώ, σταματά η σκέψη», «με απορροφά εντελώς το κέντημα και σιγά σιγά μού προσφέρει και ψυχική ηρεμία», «κεντάς για να ξεφύγεις από τις στενοχώριες, να αφοσιωθείς σε κάτι άλλο». Όπως φαίνεται, αρκετές γυναίκες που κεντούν θεωρούν ότι μ' αυτή την δραστηριότητα σταματούν να σκέφτονται δυσάρεστα πράγματα, ξεφεύγουν από αυτά, και αυτό τις ηρεμεί, τις ξεκουράζει. «Ξεφεύγω από τις ευθύνες του σπιτιού, δεν σκέφτομαι δυσάρεστα πράγματα, προβλήματα», «όταν έχω κάποια προβλήματα παίρνω το κέντημα και κεντώ, το κέντημα αποσπά την σκέψη μου και με κάνει και ξεχνιέμαι», «όταν είμαι στενοχωρημένη κεντώ για να εκτονωθώ, με βγάζει από τα άγχος και τα προβλήματα που έχω, με ξεκουράζει γιατί ξεχνάω όλα τα προβλήματα, ηρεμώ κεντώντας».

Υπάρχουν κάποιες μεμονωμένες αναφορές –όχι τόσο γενικευμένες όσο η

σύνδεση της αίσθησης του κεντήματος με το ηρεμώ, ξεφεύγω, ξεκουράζομαι – στο ότι: όταν κεντώ λες και τα προβλήματα βρίσκουν λύση επειδή παύω να τα σκέφτομαι, απορροφημένη από το κέντημα χαλαρώνω/γαληνεύω/ηρεμώ και όταν τα ξανασκέφτομαι [τα προβλήματα] τις περισσότερες φορές βρίσκω λύση/μπορώ να τα αντιμετωπίσω. Υπάρχουν επίσης ισχυρισμοί ότι το κέντημα είναι αγχολυτικό, εργασιοθεραπεία, έχει βοηθήσει να ξεπεραστούν δύσκολες ψυχολογικές στιγμές.

Παράλληλα με τις πολλές αναφορές ότι το κέντημα είναι ένας τρόπος απομάκρυνσης από προβλήματα, κάποιες λιγότερες γυναίκες δηλώνουν ότι είναι τρόπος για να βυθισθούν μέσα στα προβλήματά τους (να αφήσουν συναισθήματα που συνδέονται με τα προβλήματα αυτά να αναβλύσουν). «Όταν κεντάω σκέφτομαι, δεν ξεχνάω, ίσως ηρεμώ και σκέφτομαι πιο πολύ. Πολλές φορές κεντάω και κλαίω. Θυμάμαι ανθρώπους που έχω χάσει, ταλαιπωρίες», «πιάνω τον εαυτό μου να σκέφτεται τόσο έντονα, σε σημείο που να μονολογώ». Υπάρχουν επίσης αναφορές στο ότι με το κέντημα αναπολείς, κάνεις όνειρα, σχεδιάζεις, θυμάσαι το παρελθόν ή φαντάζεσαι το μέλλον. Κάτι τέτοιο έχει συχνά μια ονειρική διάσταση («όταν κεντώ βρίσκομαι στον δικό μου κόσμο»), που ξεχνιέσαι και δεν μετράς τον χρόνο: αναπολώ – ταξιδεύω, νιώθεις μαγεία και ταυτόχρονα δημιουργία, «κεντώντας έκανα τα πιο ωραία μου όνειρα», «καταθέτω την ίδια μου την ψυχή, τα όνειρά μου».

Όσες κεντούν συστηματικά, σχεδόν όλες τονίζουν ότι τους αρέσει αυτό που κάνουν, και ότι το αγαπούν. Το βασικό στοιχείο που συμπερασματικά πρέπει να επισημανθεί πάντως, είναι ότι όταν κεντούν, οι γυναίκες απορροφώνται από τη δραστηριότητα αυτή, και αυτό τις ηρεμεί και τις ξεκουράζει. Πρόκειται για κάτι που δεν έχει, θεωρώ, μέχρις σήμερα επισημανθεί από μελετητές του ελληνικού χώρου σχετικά με την κεντητική, αν και για το γενικότερο αυτό θέμα συναντά κανείς κάποιες επισημάνσεις, υπό μορφή σχολίων και μαρτυρίας, σε μη επιστημονικά βιβλία, όπως το «Καλή και Ανάποδη: ο πολιτισμός του πλεκτού» της Κατερίνας Σχινά¹⁹ (2014).

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον αυτής της διάστασης είναι ότι πρόκειται για μια πολιτισμική, δομημένη διέξοδο, που φαίνεται να έχει συγκεκριμένα ψυχολογικά και σωματικά αποτελέσματα (χωρίς παράλληλα να λείπουν και αναφορές, που δεν αναιρούν όμως την διάσταση που περιγράφουμε, στο πώς το κέντημα «κουράζει» – τα μάτια, με τη στάση του σώματος κ.λπ.). Μοιάζει έτσι να υπάρχει εν προκειμένω μια πολιτισμική διέξοδος που την αντιλαμβάνονται κάποιες απ' όσες κεντούν ως τρόπο για να αντιμετωπίσουν διάφορες καταστάσεις. Η σχεδόν διαλογιστική διάσταση που περιγράφεται δεν θα πρέπει ίσως να ξε-

19. Σχινά, Κ., *Καλή και Ανάποδη: ο πολιτισμός του πλεκτού*, Εκδόσεις Κίχλη, Αθήνα 2014.

νίζει τόσο, αν παραβληθεί με την έμφαση που δίδεται στην χειροτεχνία στα πλαίσια του μοναχικού βίου στην ορθόδοξη παράδοση. Ιδωμένη από αυτή την οπτική, πρόκειται για μια πολιτισμική προσαρμογή, που ενώ τηρεί το παραδοσιακό πλαίσιο του ρόλου της γυναίκας μέσα στο σπίτι ως νοικοκυράς, ή σε συναναστροφή με άλλες γυναίκες, αναδεικνύει τη χειροτεχνία της κεντητικής ως κάτι που, για όσες την ασκούν, είναι «το καταφύγιό τους», η ξεκούρασή τους, ο τρόπος να ξεφεύγουν για λίγο, να ηρεμούν. Η λειτουργία αυτή, που το κέντημα επιτελεί, δεν είναι ίσως πολιτισμικά πρόδηλη, αν και οι γυναίκες που έδωσαν τις συνεντεύξεις την αναγνωρίζουν και την εκτιμούν, εκφραζόμενες αρνητικά για την έκλειψη αυτής της δραστηριότητας στον σύγχρονο κόσμο.

Οι περισσότερες γυναίκες που μας παρέσχσαν πληροφορίες και μαρτυρίες άρχισαν να κεντούν από πολύ μικρή ηλικία, συνήθως μαθαίνοντας είτε από τη μητέρα τους, είτε από κάποια συγγενή ή από τη δασκάλα στο σχολείο (ή σε συνδυασμό από αυτά τα πρόσωπα) και εξασκούν αυτή την ενασχόληση για χρόνια. Αναφορές από νεότερες κοπέλες, που άρχισαν να κεντούν χωρίς να έχουν υποστεί έντονη πολιτισμική πίεση για να μάθουν την εν λόγω ενασχόληση, επιβεβαιώνουν ότι η ηρεμιστική αυτή διάσταση που το κέντημα προσφέρει σε όσες ασχολούνται μ' αυτό, δεν είναι αποτέλεσμα αφομοίωσης πολιτισμικών ιδεών, αλλά μάλλον προέρχεται από την υψηλή καθαυτή της συγκεκριμένης ενέργειας και συνεπώς δεν θα ήταν σκόπιμο να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα πολιτισμικών εμμονών, αλλά αντιθέτως στη δραστηριότητα αυτή θα πρέπει ενδεχομένως να αποδοθεί η λειτουργία που περιγράψαμε, η οποία προτείνεται να βιωθεί από το συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον, που κάποια στιγμή πρόβαλε το κέντημα (και άρα και την αίσθηση που σ' αυτό εμπεριέχεται) ως μέρος του πολιτισμικού του συνόλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Committee of Royal Anthropological Institute Of Great Britain and Ireland. (1967). *Notes and Queries in Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Hirschon, R. (1981). Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality. Στο S. Ardener, *Women and Space* (σσ. 72-88). London: Croom Helm Ltd.
- Ήμελλος, Σ., & Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α. (1983). *Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού (ερωτηματολόγιο)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κερεστετζή, Α. (1987). Εισαγωγή. Στο *Το Μικρασιατικό Κέντημα (Τζεβρές)*. Αθήνα: EOMMEX.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1979). Το πετεινάρι στα λαϊκά κεντήματα των

- Βαλκανίων. Στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα* (σσ. 113-140). Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Λουκάτος, Δ. (1978). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Μεγαπάνου, Α. (1983). *Κεντήματα*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.
- Ρωμαίου-Νασοφίδη, Ν. (1983-85). Τα κεντήματα της συλλογής Μαντώσ-Λόντου Οικονομίδη. *Εθνογραφικά*, σσ. 71-76.
- Salamone, S.D. & Stanton, J.B. (1986). Introducing the Nikokyra: Ideality and Reality in Social Process. Στο J. Dubisch, *Gender & Power in Rural Greece* (σσ. 97-120). Princeton: Princeton University Press.
- Σχινά, Κ. (2014). *Καλή και Ανάποδη: ο πολιτισμός του πλεκτού*. Αθήνα: Εκδόσεις Κίχλη.
- Χατζηγιασεμή, Α. (1987). *Το λευκαρίτικο κέντημα: ιστορική εξέλιξη - σχέδια - τεχνική*. Λευκωσία: Ι. Φιλιππίδης & Υιός.
- Χατζημιχάλη, Α. (1978). *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά*, τόμ. Ι. Αθήνα: Μέλισσα.
- Χατζημιχάλη, Α. (1983). *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά*, τόμ. ΙΙ. Αθήνα: Μέλισσα.
- Zora, P. (1980). Introduction. Στο L. Braggiotti, *Greek Folk Art*. Athens.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ελευθέριος Αλεξιάκης, Η λαϊκή γενεαλογία μιας οικογένειας Ηπειρωτών σιδεράδων-γύφτων. Χωριό Κτίσματα (πρ. Αρίνιστα) Πωγωνίου, Ήπειρος . . .	9
Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Καρπαθιακή βιβλιογραφία της διασποράς. Δημοσιεύματα Καρπαθίων μεταναστών	39
Μανόλης Γ. Βαρθούνης, «Καμπάκοι, Μπουτκουπέτσα, Σαμαράδες»: Σατιρικοί ετεροπροσδιορισμοί τουριστών στο σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό της Σάμου	55
Μανόλης Γ. Βαρθούνης – Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης, Η εμπειρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning) στο πεδίο της Λαογραφίας: Η αξιολόγηση, τα πρώτα συμπεράσματα, οι προτάσεις και οι νέες εξελίξεις	75
Μανόλης Γ. Βαρθούνης – Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης, Η Λαογραφία στο δρόμο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning).	97
Ιωάννης-Ανδρέας Γ. Βλάχος, Άγιος Βαλεντίνος και Διόνυσος «Φαλλήν» .	119
Γεράσιμος Γεωργιάδης, Η πριγκηπέσσα της Τελέντου. Ο θρύλος της Καλύμνου και της Τελέντου και η σύνδεσή του με τον αρχαίο μύθο της Ηρώς και του Λεάνδρου	129
Αριστείδης Γκαλέτσης, Το μακεδονικό παραδοσιακό τραγούδι για τον γυναικείο ηρωισμό στα οθωμανικά χρόνια	141
Μαρία Θ. Γκουντούμα, Οι παροιμίες και τα ευφυολογήματα στα σάιτσα του Αρχά	153
Αριστείδης Δουλαβέρας, Ενδυμασία, κοσμήματα και λοιπά ενδυματολογικά εξαρτήματα ως στοιχεία της γυναικείας ομορφιάς στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια	169
Νικόλαος Ξ. Καρπούζης, Το ιστορικο-κοινωνιολογικό στοιχείο στην εξέλιξη των λαογραφικών φαινομένων	213
Στέλιος Μουζάκης, Προβιομηχανικές βυζαντινές, μεταβυζαντινές υδροκίνητες εγκαταστάσεις και πετρογέφυρο στην περιοχή Ασωπίας της ΝΑ Βοιωτίας	235
Δημήτριος Γ. Πεταλάς, Το κινούμενο δάσος φέρνει την καταστροφή του βασιλείου: το μοτίβο του Macbeth σ' ένα σεββικό παραμύθι	265
Βάτσερ Πούχνερ, Το λαογραφικό παράδειγμα της Θράκης	271
Λεωνίδα Σωτηρόπουλος, Η αίσθηση του κεντήματος	281
Σπύρος Τσουκαλάς, Οι νεράιδες ως θηλυκοί δαίμονες και η διαχρονική παρουσία τους από την προϊστορία έως σήμερα, όπως καταγράφεται στην ελληνική παράδοση	291

Ευαγγελία Α. Χαλδαιάκη, Διαδικτυακή Λαογραφία: η περίπτωση της ψαλτικής τέχνης	315
--	-----

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Έκτη ετήσια σεμιναριακή διάλεξη αφιερωμένη στη μνήμη του καθηγητή Δημητρίου Λουκάτου	337
Έβδομη ετήσια σεμιναριακή διάλεξη αφιερωμένη στη μνήμη του καθηγητή Δημητρίου Β. Οικονομίδη	377

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Αντίγραφα θαυματουργών εικόνων σε λατρευτική χρήση	413
Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Επιδράσεις του ηλεκτρονικού εκκλησιαστικού τύπου στη σύγχρονη ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα	423
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Αλεξία Ν. Ορφανού, Η συμβολή του Θεόκλητου Λεφκιά στην καταγραφή λαϊκών παραμυθιών από τη Λέσβο	433
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Αλεξία Ν. Ορφανού, Παροιμίες και ιδιωματικές εκφράσεις της Λέσβου από το αρχείο του Θεόκλητου Λεφκιά	467
Ουρανία Γκανά – Λεωνίδα Σωτηρόπουλος, Το έθιμο της «φρούτουλας» στη Μαλεσίνα και η διαδικασία εκμάθησής του	479
Ελένη Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, Δημοτικά τραγούδια Σύμης	491
Μιχαήλ Μερακλής, Μνήμη Φίλιππου Δραγούμη	509
Γιώργος Μιχαήλ, Τι είναι η Λαογραφία	511
Βάλτερο Πούχνερ, Μια νέα κατεύθυνση στην ελληνική αστική Λαογραφία ..	527
Βάλτερο Πούχνερ, Προς μια νέα αναγνώριση της ποιητικότητας των δημοτικών τραγουδιών	559
Γεώργιος Ι. Στούκης, Παραδοσιακά παιχνίδια του Κυριακίου Βοιωτίας ..	587

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Αναγνώστης Παπακυπαρίσσης, Βιβλιογραφία - Bibliographie (2012-2019)	599
--	-----

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

Γεώργιος Θωμάς (1930-2019)	823
Κώστας Λιάπης (1935-2019)	824
π. Γεώργιος Μεταλληνός (1940-2019)	828

Rudolf Maria Brandl (1943-2018)	831
Κώστας Γ. Σαχινίδης (1953-2019)	833
Βασίλειος Π. Σαφλής (1928-2020)	835
Χρήστος Κων. Ρέππας (1939-2019)	837
Άγγελος Σπ. Δεληβορριάς (1937-2018)	840
Νικόλαος Κων. Μουτσόπουλος (1927-2019)	842
Βιβλιοκρισίες - Βιβλιοπαρουσιάσεις	847
Χρονικό	963
Κανονισμός - Υπόδειγμα παραπομπών	965
Περιεχόμενα	967